

Radek Ocelák

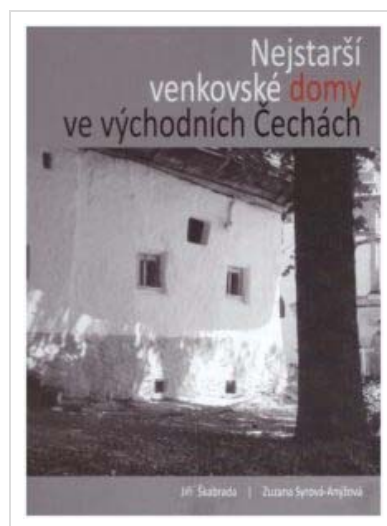
osobní stránky

ARCHIV ŠTÍTKU: LIDOVÉ STAVBY

Logika domu: nad dílem Jiřího Škabrady

Publikováno **25.3.2020**

Někdy předloni mi padla do ruky kniha Jiřího Škabrady *Lidové stavby*. Do týdnů následujících poté se datuje původ mého obdivu k starobylým vesnickým domům a především k jejich novodobému poznávání, jehož je dnes Škabrada nepochybným nestorem. Coby naprostý architektonický laik jsem se následně prokousal i dalším jeho bezmála monumentálním kusem *Konstrukce historických staveb*. Třetí knihu jsem si už vyžádal pod vánoční stromeček: je jí nová publikace Škabrady ve spolupráci se Zuzanou Syrovou–Anýžovou a kolektivem autorů, pod jménem *Nejstarší venkovské domy ve východních Čechách*. Kniha poněkud děsivých rozměrů (zvláště pokud žijete v paneláku na dvaceti čtverečních metrech) a nesmírně důkladného obsahu.



Skromná věda s velkými výsledky: tak by se dala charakterizovat historie lidové architektury za časů Jiřího Škabrady. Anebo ještě stručněji: logika domu. Domu vesnického, tj. základního životního útočiště mnoha generací našich předků. Škabradovy výzkumy od pozdních 70. let dál s přispěním dalších rozvíjejících se disciplín posunuly tuto vědu od popisné katalogizace půdorysů, konstrukcí, štítových a trémových datací úplně jinak. Posunuly ji do stavu, kdy je vývoj našeho vesnického domu od pozdního středověku nahlédnutelný v železné logice uspořádání vnitřního prostoru v závislosti na topném systému a na konstrukčních materiálech s jejich požárně-ochrannými vlastnostmi.

Zní to abstraktně? Tak si představte kvádr roubené obytné místnosti sesazený z kuláčů, třeba i nehraněných, a jimi i zaklopený. Zimu nemá rád nikdo, a tak je potřeba ho zaizolovat vymazáním spár. Nikdo nemá rád ani to, když mu shoří stavení nad hlavou, nabízí se tedy i izolace pohledového dřeva omazáním. Tak či onak, vrchnost postupně vynucuje v

zahušťujících se vesnicích protipožární opatření, a tak se roubené domy ve svých hospodářských částech postupně přezdívaly kamenným (ještě později cihlovým) zdivem. Dřevo s hlíno-slámovou mazaninou ale lépe tepelně izoluje, a co tak zpravidla zůstává poslední roubenou částí domu? Správně, kvádr obytné místnosti pod hliněným „kožichem“. Někdy se dokonce rozsáhlé stavební úpravy dějí při zachování stávajícího krovu. Takový dům pak může být třeba skládkou pozdně středověkého obytného srubu s barokním přezděním, plackovou klenbou stáje a dobovým hambalkovým krovem, s přistavěným výměnkem z období historických slohů a s úpravami dveří a oken od pozdně gotických po moderně funkční.

Vraťme se ale k omazanému kvádru obytné místnosti, teď totiž přichází to hlavní. V pozdním středověku se v něm topí a vaří ještě ohněm zpola otevřeným, zpola (nebo spíš nárazově) vyhřívajícím chlebovou pec. Oheň plodí kouř; kouř stoupá, neboť je teplý; teplo je vzácné. Kouř je tedy třeba jímat v horním prostoru místnosti, nechat uklidnit a předat teplo. V místnosti je zároveň třeba žít a pokud možno i chodit. Je tedy nutná přinejmenším třímetrová, spíše ještě větší výška místnosti a zároveň otvor ve stěně umístěný na hlavou stojícího, kudy může chladnoucí kouř z místnosti unikat po vzoru obráceného vodního přepadu. Hle, koncept tzv. dymné jizby.

Následuje zavedení kamen – tedy nového, „čistého“ topného zařízení, které se už neobsluhuje z obytné místnosti, nýbrž ze síně (kde tím vzniká kuchyň a stává se tak přirozeným prvním kandidátem z celého domu na požárně odolné zděné provedení). Právě tato změna vytápění umožnila obytné místnosti se časem snížit na úroveň známou z většiny skanzenů, kde se vzrostlejší člověk naší doby sotva narovná. Pro *světlu*, nezakouřenou místnost se pak namísto „jizby“ prosadil nový termín „světnice“.

Je fascinující, jak tato zprvu jen hypotetická interpretace stavebního vývoje postupně nacházela ve výzkumech Jiřího Škabradý a kolegů potvrzení za potvrzením. Těmito důkazy jsou výšky místností v objevovaných stavbách (ano, pozdně středověkou chalupu lze zřejmě dodnes *objevit*, nehledáme-li malebnou roubenou chaloupku s doškovou střechou, ale spíš archaické rysy na podivných, nesouměrných, během staletí naněkolikrát přestavovaných „barabiznách“), kouřové zadržování trámů po sejmutí staré omazávky, ale především horní větrací okna, jež se po ukončení dymného provozu místností stala nežádoucími a jež jsou Škabradovými neomylnými stěnovými sondami po staletích znovu odkrývána.

Koření pak dodává archivní průzkum, dohledávající v gruntovních knihách dějiny usedlostí, především jejich předávání – ačkoli se záznam o prodeji usedlosti obtížně spojuje s hmotnou podstatou dnes dochované stavby, může být velmi instruktivní třeba to, že mezi dvěma předávkami hodnota usedlosti při zachování výměry pole prudce narostla. A korunou všeho je dendrochronologie – věda, která dnes z dostatečného vzorku dřeva (jaký dřevěný prvek stavební konstrukce obyčejně dokážou poskytnout) umí podle tloušťky letokruhů určit dobu kácení daného stromu. Nejstarší naše vesnické domy nebo jejich části byly takto datovány do první poloviny 16. století. Takové určení zas často dokáže s pomocí archivních pramenů ukázat na osobu stavebníka a dobové hmotné podmínky. Pokroky několika věd tu do sebe šťastným způsobem zapadly a výsledkem je poznání kvalitativně nesrovnatelné s dobou 70. let, kdy Škabrada se svojí přelomovou prací začínal.

Nová publikace *Nejstarší venkovské domy ve východních Čechách* toto vše demonstruje na vyčerpávajícím textovém i obrazovém popisu několika desítek staveb regionu, který je zřejmě u nás co do dochování dřevěných chalup nejbohatší. Je skoro nemožné se tímto bohatstvím dokladů v úplnosti pročíst, je to však skvělý studijní materiál pro pochopení škabradovské logiky vesnického domu. Stavebněhistorická interpretace se tu vzpíná i k některým novým vrcholům. Zvláště působivý je rozbor usedlosti v obci Lezník: zde autoři z kombinace způsobu roubení, tvaru a stavu odřezaných trámů, z trámových rozměrů a dalších prvků přesvědčivě vyvozují, že dům v minulosti prodělal zvláštní, materiálově úspornou adaptaci, při které se posunuly *všechny* jeho obvodové stěny a na místě zůstaly jen dvě stěny vnitřní. V podání Škabrady, Syrové-Anýžové a kolegů se zkrátka nejeden „barák na odstřel“ stává uspokojivě čitelnou detektivkou.

Dílo také může být inspirací pro kohokoli, na kom z toho či onoho důvodu leží zodpovědnost za budoucí život některé staré stavby. Jak dokládají mnohé příklady v knize (některé dnes již neexistující, neboť dílo je kompendiem řady analytických zpráv z daného regionu, vzniklých v průběhu dekad), rozumný přístup k památkám tohoto druhu je často uměním možného. Až na nejvzácnější objekty, za něž se veškerou odpovědnost odhodlá převzít veřejná zpráva, se vynucování památkové ochrany bez patřičné doplňující podpory a bez ohledu na využití stavby stávajícím majitelem zdá bezpečně nefunkční. Realistickou cestou je nejspíše to, je-li v průniku stavebněhistorického poznání a majitelových zájmů definováno, co patří ke klíčovým historickým – a v částečné souvislosti i estetickým – hodnotám stavby, jež by budoucí úpravy a rekonstrukce měly zachovat. Díky typickému charakteru starých staveb jako historických slepenců se nestává, že by na objektu bylo nutné chránit úplně všechno.

Za pozornost stojí i odvážná Škabradova teze, že koncepční podpora historických vesnických staveb, dnes chybějící, by znamenala řádově efektivnější památkovou péči, než jsou stamiliony vkládané mnohdy bez jasné myšlenky do zámeckých a dalších podobných areálů.

Jiří Škabrada, Zuzana Syrová-Anýžová (eds.): *Nejstarší venkovské domy ve východních Čechách*. Univerzita Pardubice, 2018.

Rubriky: [Knihy](#), [Věda](#) | Štítky: [lidové stavby](#)